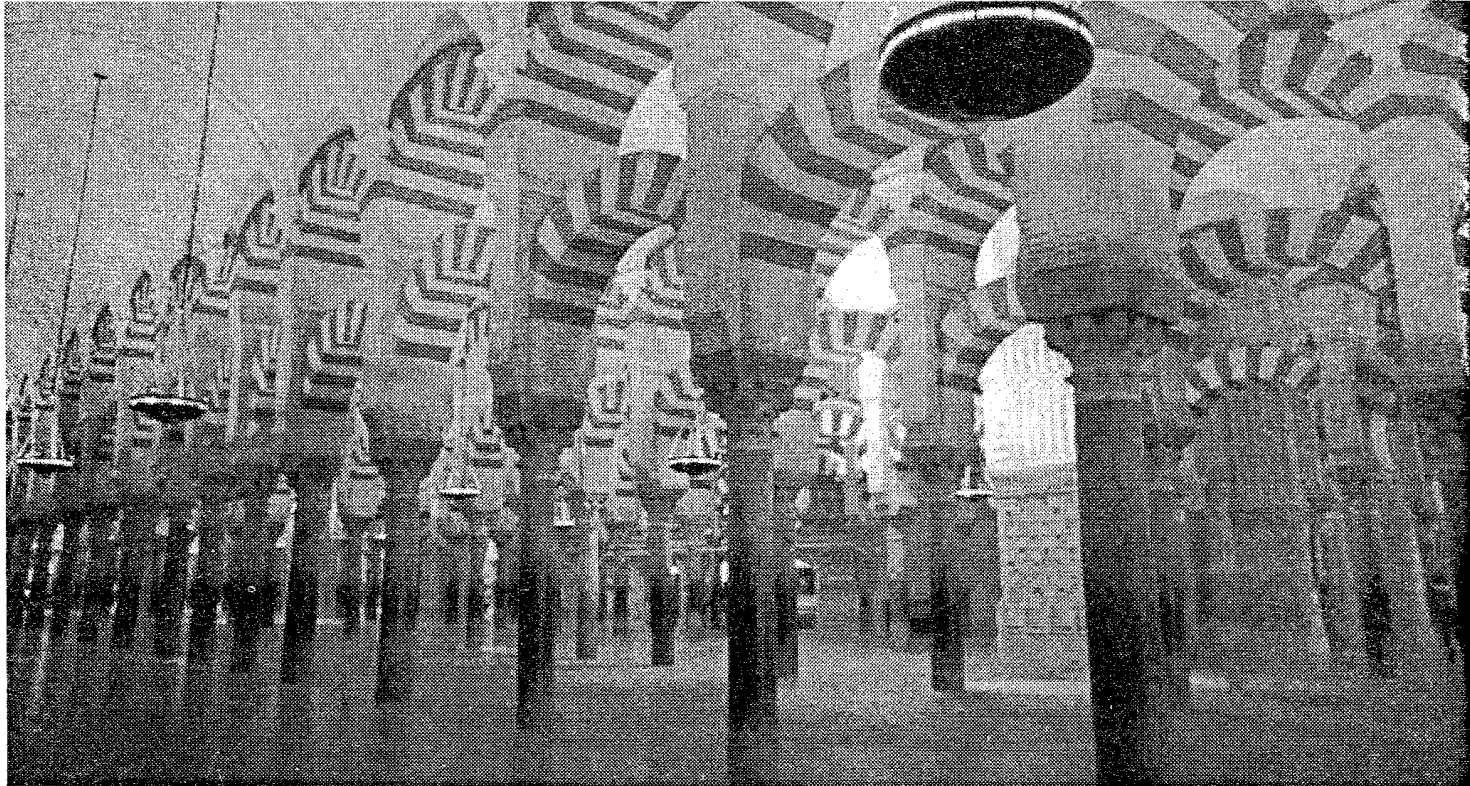


•ചെറിയമുണ്ടം അബ്ദുൽഹമീദ്

## ഇസ്ലാഹി പ്രസ്ഥാനം അനിതരമായ ഒരു തിരുത്തൽ ശക്തി

ആകാശഭൂമികൾ സംവിധാനിച്ച, ബീജത്തേയും അണ്ഡത്തേയും രണ്ടിടത്ത് സൂഷ്ടിച്ച് ഒരിടത്ത് സംയോജിപ്പിച്ച് മനുഷ്യനാക്കി വളർത്തിയ, കുഞ്ഞ് പിറക്കുന്ന കൃത്യസമയത്ത് ഉമ്മയുടെ മാർവിടത്തിൽ അമ്മിഞ്ഞയൊരുക്കിയ പടച്ച തമ്പുരാനെമാത്രം ദൈവമായി സ്വീകരിക്കുക; ആരാധനയും പ്രാർഥനയും അവൻ മാത്രം അർപ്പിക്കുക, അവന്റെ വിധി വിലക്കുകൾ സൂക്ഷിക്കുക-ഇതായിരുന്നു എല്ലാ പ്രവാചകന്മാരും പഠിപ്പിച്ച മുഖ്യവിഷയം. വിശുദ്ധ ഖുർആനിലും ബൈബിളിലും ഉപനിഷത്തുകളിലും ഇതിന് ധാരാളം തെളിവുകളുണ്ട്. പ്രവാചകന്മാരുടെ ഉൽബോധനം ഉൾക്കൊണ്ട യഥാർഥ വിശ്വാസികൾ കണിശമായ ഏകദൈവവിശ്വാസവും ദൈവിക സന്മാർഗവും മുറുകെ പിടിച്ചു. പക്ഷെ, പിൽക്കാല തലമുറകളിൽ വ്യതിയാനങ്ങളും ദുഷ്പ്രവണതകളും പ്രകടമായി. വിശ്വാസപരവും കർമ്മപരവുമായ വ്യതിയാനങ്ങൾക്ക് അവർ വിധേയരായ കാര്യം വിശുദ്ധ ഖുർആനിലെ അനേകം വചനങ്ങളിൽ വിവരിച്ചിട്ടുണ്ട്. അല്ലാഹുവല്ലാത്തവരെ-വിശിഷ്ടാ പൂർവ്വികരായ പുണ്യാത്മാക്കളുടെ പേരിൽ പ്രതിഷ്ഠിക്കപ്പെട്ട വിഗ്രഹങ്ങളെ -ദൈവമായി സ്വീകരിക്കുക അഥവാ ആരാധിക്കുക എന്നതാണ് എല്ലാ സമൂഹങ്ങളിലും വ്യാപകമായി പ്രകടമായ വ്യതിയാനം. അല്ലാഹുവിന് പുറമെ വിവിധ ജനപദങ്ങൾ ആരാധിച്ചുപോന്ന പ്രതിഷ്ഠകളുടെ പേരുകൾ വിശുദ്ധഖുർആൻ എടുത്തുപറഞ്ഞിട്ടുണ്ട്. വദ്ദ്, സുവാഅ്, യഗൂഥ്, യൗക്, നസ്ർ, ബഅൽ, ലാത്, മാനാത്, ഉസ്സാ എന്നിങ്ങനെ. ഈസാനബി(അ)യെയും അദ്ദേഹത്തിന്റെ മാതാവ് മർയമിനെയും മതപണ്ഡിതന്മാരെയും പുരോ



ഹിതന്മാരെയും ആരാധിച്ചവരെ ഖുർആൻ വിമർശിച്ചിട്ടുണ്ട്. പ്രവാചകന്മാരുടെ ഖബറുകളെ ആരാധനലായങ്ങളാക്കിയ യഹൂദരെയും ക്രൈസ്തവരെയും അല്ലാഹു ശപിച്ചിരിക്കുന്നു എന്ന് നബി(സ) വ്യക്തമാക്കി. അവിടുന്ന് പ്രാർഥിച്ചു, “അല്ലാഹുവേ, എന്റെ ഖബറിനെ നീ ഒരു ആരാധ്യവിഗ്രഹമാക്കരുതേ” എന്ന്. മുസ്ലിംകളുടെ പിതാവ് എന്ന് വിശുദ്ധ ഖുർആനിൽ വിശേഷിപ്പിച്ച ഇബ്രാഹീം നബി (അ)യുടെയും ഇസ്മായീൽ നബി(അ)യുടെയും വിഗ്രഹങ്ങൾ മുഹമ്മദ് നബി(സ) കൽബയിൽ നിന്ന് നീക്കം ചെയ്തു. പ്രതിമകളൊന്നും തകർക്കാതെ വിടരുതെന്ന് പൊങ്ങിനില്ക്കു ഖബറുകളൊന്നും തട്ടിനിരത്താതിരിക്കരുതെന്നും നബി(സ) നിർദ്ദേശം നല്കി. ഖുർആനിൽ പരാമർശിച്ച മിക്ക വിഗ്രഹങ്ങളും പൂർവ്വികരായ പുണ്യാത്മാക്കളുടെ പേരിൽ പ്രതിഷ്ഠിക്കപ്പെട്ടതായിരുന്നുവെന്ന ഖുർആൻ വ്യാഖ്യാതാക്കൾ വ്യക്തമാക്കിയിട്ടുണ്ട്.

ആരാധന അഥവാ പരമമായ വണക്കം, പ്രാർഥന, നേർച്ച വഴിപാടുകൾ- ഇതൊന്നും അല്ലാഹുവല്ലാത്ത ആർക്കും അർപ്പിക്കാൻ പാടില്ല എന്നതാണ് ദൈവികമതത്തിലെ മുഖ്യ നിയമമെന്നും ഈ നിയമം ലംഘിക്കുന്നതിനെതിരിൽ പ്രവാചകന്മാർ ശക്തമായി താക്കീതുനല്കിയിട്ടുണ്ടെന്നും വിശുദ്ധ ഖുർആൻ സംശയത്തിനിടയില്ലാത്ത വിധം വ്യക്തമാക്കുന്നു. വിശ്വസനീയമായി ഉദ്ധരിക്കപ്പെട്ട അനേകം നബിവചനങ്ങളിൽനിന്നും ഇക്കാര്യം സ്പഷ്ടമായി ഗ്രഹിക്കാവുന്നതാണ്. നമ്മുടെ ജീവിതം പരിപൂർണ്ണമായി അല്ലാഹുവിന്റെ നിയന്ത്രണത്തിലായതിനാൽ, അവൻ നമുക്ക് അഭയം നല്കിയാൽ മറ്റാർക്കും നമ്മെ ദ്രോഹിക്കാൻ കഴിയില്ല എന്നതിനാൽ, അവൻ നമ്മെ ശിക്ഷിക്കാൻ തീരുമാനിച്ചാൽ മറ്റാർക്കും നമ്മെ രക്ഷിക്കാൻ കഴിയില്ല എന്നതിനാൽ അവനല്ലാത്ത ആരെ ആരാധിക്കുന്നതും പ്രാർഥിക്കുന്നതും അവനെ അവഹേളിക്കലാകുന്നു. ഇതാണ് ‘ലാ ഇലാഹ ഇല്ലല്ലാഹ്’ എന്ന വചനത്തിന്റെ പൊരുൾ.

നബി(സ)യുടെ ഏകദൈവത്വ പ്രബോധനത്തിന് സാക്ഷ്യം വഹിച്ച മക്കാ മുകൾമയും മദീനാ മുനവ്വറയും അല്ലാഹുവിന്റെ അനുഗ്രഹത്താൽ സൃഷ്ടിപൂജയിൽ നിന്ന് മുക്തമായി തുടരുന്നു. പ്രതിമകളില്ലാത്ത, വിഗ്രഹങ്ങളില്ലാത്ത, പൂജിക്കപ്പെടുന്ന ഖബറുകളില്ലാത്ത തൗഹീദിന്റെ വിശുദ്ധ ഭൂമികൾ. മുഹമ്മദ് നബി(സ)യുടെ ഖബറിനു മുമ്പിൽ പൂജകളോ അർച്ചനകളോ അർപ്പിക്കപ്പെടുന്നില്ല. അവിടെ നേർച്ചപ്പെട്ടിടകൾ സ്ഥാപിച്ചിട്ടില്ല. അവിടെ ബർകത്ത് എന്ന പ്രസാദം വിതരണം ചെയ്യപ്പെടുന്നില്ല. അവിടെ ആണ്ടുനേർച്ച നടത്തപ്പെടുന്നില്ല. ആ വിശുദ്ധഭൂമികൾക്ക് പുറത്തെ സ്ഥിതി ഇങ്ങനെയല്ല.

ഇന്ത്യയിൽ അറിയപ്പെടുന്നവരും അല്ലാത്തവരുമായ അനേകം പേരുടെ ഖബറുകൾ പൂജിക്കപ്പെടുന്നു. അല്ലാഹുവിന്റെ പള്ളികളെ ആദരിക്കുന്നതിന്റെ ഏതയോ ഇരട്ടി ആഭവാണ് ഇവിടത്തെ ജാറങ്ങളോടും

ദർഗകളോടും വലിയൊരു വിഭാഗമാളുകൾ പുലർത്തുന്നത്. ദർഗകളിൽ നിന്ന് ഭക്തന്മാർ പിന്നോട്ട് നടന്നുകൊണ്ട് പുറത്തുപോകുന്നു. പൂഷ്ഠം ദർഗയുടെ നേർക്ക് തിരിച്ചാൽ പരേതാത്മാവിനോടുള്ള അനാദരവാകുമോ എന്ന ഭയമാണ് അതിന് പ്രേരകം. പള്ളിയിൽ നിന്ന് പുറത്തിറങ്ങുമ്പോൾ ഇങ്ങനെയുള്ള ബഹുമാനമൊന്നും അവർ പ്രകടിപ്പിക്കുന്നില്ല. അല്ലാഹുവിന്റെ പള്ളിയിൽവെച്ച് അവന്റെ വേദഗ്രന്ഥം കൈയിൽ പിടിച്ചുകൊണ്ട് അവന്റെ പേരിൽ ‘സത്യംചെയ്യാൻ’ യാതൊരു കൂസലും കാണിക്കാത്തവൻ ജാറത്തിൽ ‘ഔലിയ’ യെ മുൻനിർത്തി കള്ളംപറയാൻ അത്യധികം ഭയപ്പെടുന്നു. ചില ദർഗകളിൽ ‘ഔലിയ’യുടെ മുമ്പിൽ സൂജൂദ് ചെയ്യുന്നവരെ ധാരാളം കാണാം. എല്ലാ ജാറങ്ങളിലുമുണ്ട് മരിച്ചവരോടുള്ള പ്രാർഥനയും അവർക്കുള്ള വഴിപാടുകളും. അതേതികമാർഗത്തിലൂടെയുള്ള രോഗശമനവും ആഗ്രഹ സാഫല്യവും മരിച്ചവരിൽനിന്നു കിട്ടാനാണ് പ്രാർഥനയും നേർച്ചയും. പ്രപഞ്ചത്തിന്റെ ഭരണം തന്നെ പരേതാത്മാക്കളുടെ അധീനത്തിലാണെന്ന് ഖുർആനിൽ പറഞ്ഞിട്ടുണ്ടെന്ന് വരുത്ത് പറയുന്ന പുരോഗാഹിതന്മാരുണ്ടായാൽ അനുയായികൾ ഇങ്ങനെയൊക്കെത്തന്നെയായിരിക്കുമല്ലോ. പ്രപഞ്ചത്തിന്റെ ഭരണം ഖബറിലാണവരുടെ ഓരോരുത്തരുടെയും കൈയിലായിരിക്കുകയും, ആണ്ടവരെക്കൊണ്ട് ആഗ്രഹം സാധിപ്പിക്കാൻ ഓരോ മൊല്ലയ്ക്കും അധികാരമുണ്ടായിരിക്കുകയും ഇവരുടെയും ഇവരെ സമീപിക്കുന്നവരുടെയും ‘മുറാദ്യുകൾ പരസ്പര വിരുദ്ധമായിരിക്കുകയും അവരെല്ലാവരും കൂടെ പടച്ചവനെ ഒരു മൂലയിൽ ഒരുക്കുകയും ചെയ്യുന്ന അവസ്ഥ ഒന്നാലോചിച്ചുനോക്കൂ! ഇസ്ലാമിന്റെ പേരുപറഞ്ഞാണ് ഈ അസംബന്ധങ്ങളൊക്കെ പ്രചരിപ്പിക്കപ്പെടുന്നത്.

അല്ലാഹുവിന്റെയും റസൂലി(സ)ന്റെയും വചനങ്ങൾക്ക് പ്രമാണിതകത കല്പിക്കുന്നതിനു പകരം മതത്തെ ഉപജീവനമാർഗമാക്കിയ പുരോഗാഹിതന്മാരെ ബഹുജനങ്ങൾ അന്ധമായി അനുകരിച്ചതുകൊണ്ടാണ് പലതരം സൃഷ്ടിപൂജാരീതികൾ തൗഹീദിന്റെ മതത്തിന്മേൽ ഇത്തിക്കണ്ണികളായി വളർന്നത്. ഖുർആനിൽനിന്നും നബിചര്യയിൽനിന്നും മതവിധികൾ ഗ്രഹിച്ചാൽ പിഴച്ചു പോകുമെന്നും നാലിലൊരു മദ്ഹബ് സ്വീകരിച്ചാലേ യഥാർഥ ഇസ്ലാമാവുകയുള്ളുവെന്നും വാദിച്ചുകൊണ്ടാണ് പുരോഗാഹിതന്മാർ ബഹുജനങ്ങളെ സൃഷ്ടിപൂജയിലേക്കും അനാചാരങ്ങളിലേക്കും നയിക്കുന്നത്. എന്നാൽ നാലു മദ്ഹബിലും ഇല്ലാത്തതാണ് ഖബർപൂജ എന്നതാണ് സത്യം. മഹാന്മാരായ നാലു ഇമാമുകളിൽ ആരുംതന്നെ ജാറങ്ങൾ സ്ഥാപിക്കുകയോ ഖബ്റാരാധന നടത്തുകയോ ചെയ്തിട്ടില്ല. അല്ലാഹുവെ മാത്രം ആരാധിക്കാനും അവനോട് മാത്രം പ്രാർഥിക്കാനുമാണ് അവരെക്കൊ പഠിപ്പിച്ചത്.

‘ലാഇലാഹാ ഇല്ലല്ലാഹു’ എന്ന സത്യസാക്ഷ്യ വചനത്തിന്റെ താല്പര്യത്തിന് വിരുദ്ധമായ വീരാരാധനയും ഖബ്റാരാധനയും ഇസ്ലാമിൽ



കടത്തിക്കുട്ടിയ കാര്യമാണ് ഇതുവരെ വിവരിച്ചത്. 'മുഹമ്മദുൻ റസൂലുല്ലാഹ്' എന്ന സാക്ഷ്യവചനത്തിന്റെ നേർക്കുള്ള യാഥാസ്ഥിതികരുടെ സമീപനവും വ്യത്യസ്തമല്ല. 'റസൂലുല്ലാഹ്' എന്ന വാക്കിന്റെ അർത്ഥം അല്ലാഹു അയച്ച ദൂതൻ എന്നാണല്ലോ. എന്തിന് അയച്ചു? ജനങ്ങൾക്ക് ദൈവികമതം പഠിപ്പിക്കാൻ. വിധിവിധികളും കർമ്മാനുഷ്ഠാനങ്ങളും സാംസ്കാരികമര്യാദകളും പഠിപ്പിക്കാൻ. റസൂൽ(സ) അദ്ദേഹത്തിന്റെ ദൗത്യം നിറവേറ്റിയിട്ടാണ് ഈ ലോകത്തോട് വിടവാങ്ങിയത്. അദ്ദേഹം പഠിപ്പിച്ച മതം പൂർണ്ണമാണെന്ന് നാം വിശ്വസിച്ചേ തീരൂ. റസൂൽ(സ) മുഖേന ദീൻ പൂർണ്ണമാക്കിയെന്ന് ബുർആനിൽതന്നെ പറഞ്ഞിട്ടുണ്ട്. സ്വർഗത്തിലേക്ക് അടുപ്പിക്കാനും നരകത്തിൽനിന്ന് അകറ്റാനും ഉതകുന്ന മുഴുവൻ കാര്യങ്ങളും താൻ അറിയിച്ചുതന്നിട്ടുണ്ടെന്ന് റസൂൽ(സ) തന്നെ വ്യക്തമാക്കിയിട്ടുണ്ട്. ദീൻ എന്ന നിലയിൽ റസൂൽ(സ) കൊണ്ടുവന്നതല്ലാത്ത വല്ല കാര്യവും ആരെങ്കിലും പുതുതായി മതത്തിൽ കൂട്ടിച്ചേർത്താൽ തള്ളിക്കളയണമെന്നും അവിടുന്ന് തന്നെ പഠിപ്പിച്ചുതന്നിട്ടുണ്ട്. അല്ലാഹു അയച്ച റസൂലി(സ)ൽ വിശ്വസിക്കുന്നതിന്റെ അനിവാര്യ താല്പര്യമാകുന്നു അദ്ദേഹം കൊണ്ടുവന്ന മതം പൂർണ്ണമാണെന്ന് അംഗീകരിക്കുകയും അതിൽ യാതൊന്നും കൂട്ടുകയോ കുറയ്ക്കുകയോ ചെയ്യാത്ത അതിന്റെ അഖണ്ഡത നിലനിർത്തുകയും ചെയ്യുക എന്നത്. എന്നാൽ റസൂൽ(സ) കൊണ്ടുവന്ന മതം മാറ്റത്തിരുത്തലുകൾ വരുത്താതെ നിലനിർത്തിയാൽ തങ്ങൾക്ക് നേട്ടമൊന്നുമില്ലെന്ന് മനസ്സിലാക്കിയ പുരോഹിതന്മാർ ചെയ്തത് ജനങ്ങളെ ചൂഷണം ചെയ്യാൻ പറ്റുന്ന കുറെ ആചാരങ്ങൾ മതത്തിൽ തിരുകിക്കയറ്റുകയാണ്. അങ്ങനെയാണ് കൈമടക്കും ചീരണിയും വിഭവസമൃദ്ധമായ സഭയും അനിവാര്യമായ പ്രത്യേകകരം ദിക്റുകൾ, സ്വലാത്തുകൾ, മാലിദുകൾ, റാത്തീബുകൾ, ആണ്ടുനേർച്ചകൾ തുടങ്ങിയ അനുഷ്ഠാനങ്ങൾ ഇസ്ലാമിലെ പ്രധാന ആരാധനാകർമ്മങ്ങളെന്നോണം അവതരിപ്പിക്കപ്പെട്ടത്. കൂടുതൽ ആത്മീയ നേട്ടത്തിന് ധാരാളം അനുഷ്ഠാനങ്ങളും സന്തോഷകരീതനങ്ങളും കൂടിയേ തീരൂ എന്ന ധാരണ ജനങ്ങൾക്കിടയിൽ വളർത്തിക്കൊണ്ട് പുതിയ ആത്മീയ പാക്കേജുകൾ അവതരിപ്പിച്ച് വലിയ ശൈഖുമാരായി ചമയാനുള്ള പ്രവണതയും പുരോഹിതന്മാർക്കിടയിൽ പ്രകടമായി.

അങ്ങനെയാണ് പല താരീഖത്തുകളും രൂപം കൊണ്ടത്. കുറെ കഴിഞ്ഞപ്പോൾ റസൂൽ(സ) പഠിപ്പിച്ച ശരീഅത്തുകൊണ്ട് അല്ലാഹുവിൽ 'ലയിച്ചു'ചേരാൻ കഴിയില്ലെന്നും അതിന് താരീഖത്തിന്റെ ഉപാസനകളും സാധനകളും തന്നെ വേണമെന്നും ഈ ശൈഖുമാർ വാദിച്ചു. അങ്ങനെ റസൂലി(സ)നെ തള്ളിപ്പറയാതെ തന്നെ അദ്ദേഹത്തിന്റെ ദൗത്യത്തെ തള്ളിക്കളയുക എന്ന പൈശാചിക തന്ത്രം വിജയിച്ചു.

റസൂലി(സ) നെ ദിവ്യത്വത്തിലേക്ക് ഉയർത്തി അദ്ദേഹത്തിന്റെ ജന്മദിനം കൈമടക്ക് നേടാനും മൃഷ്ടാന്ന ഭോജനത്തിനുമുള്ള അവസരമാക്കുന്നതോടൊപ്പം തന്നെ അദ്ദേഹത്തിന്റെ ദൗത്യത്തെയും ചര്യയെയും അവഗണിക്കുക-ഇതായിരുന്നു പുരോഹിതന്മാർ ഇച്ഛിച്ചതും പിശാച് ദുർബോധനം നടത്തിയതും.

രണ്ടു ശഹാദത്ത് കലിമകൾ(സാക്ഷ്യവാക്യങ്ങൾ) മനസാ അംഗീകരിച്ചു പ്രഖ്യാപിക്കുന്നതോടെയാണല്ലോ ഏതൊരാളും മുസ്ലിമായിത്തീരുന്നത്. ഈ കലിമകളുടെ പൊരുളിനെതിരായ വിശ്വാസാചാരങ്ങൾ സമൂഹത്തിലാകെ പ്രചരിച്ചതോടെ ഇസ്ലാമിന്റെ കാതൽ നഷ്ടപ്പെട്ടു. ജീർണിച്ച വിശ്വാസാചാരങ്ങളുടെ പുറത്തോടുകൊണ്ട് ബഹുഭൂരിപക്ഷവും തുപ്തിപ്പെട്ടു. കാതലില്ലാത്ത മരത്തിന് എത്രമാത്രം വണ്ണമുണ്ടായാലും പടർന്ന് പന്തലിച്ച ശിഖരങ്ങളുണ്ടായാലും മൗലികമായ പ്രയോജനമില്ല എന്ന വസ്തുത മനസ്സിലാക്കാൻ ഭാഗ്യമുണ്ടായത് യഥാർഥ പ്രമാണങ്ങൾ സൂക്ഷ്മമായി വിലയിരുത്തിയ ഒരു ന്യൂനപക്ഷത്തിന് മാത്രമായിരുന്നു. അവരിൽ തന്നെ പൗരോഹിത്യത്തിന്റെ ദുഷ്പ്രചാരണങ്ങളെ ചെറുത്തു തോല്പിച്ചുകൊണ്ട് ബുർആനിലേക്കും തിരുസുന്നത്തിലേക്കും ജനങ്ങളെ തിരിച്ചു വിളിക്കുന്നതിന് ത്യാഗപൂർവ്വം പ്രയത്നിക്കാൻ സന്നദ്ധത കാണിച്ചവർ താരതമ്യേന കുറവായിരുന്നു. അവരാണ് ചരിത്രത്തിലുടനീളം സലഫി വീക്ഷണം നിലനിർത്തുകയും വളർത്തുകയും ചെയ്തത്.

വിശുദ്ധ ബുർആനിയെയാ തിരുസുന്നത്തിനെയോ 'ദലീലാ'യി (മത പ്രമാണമായി) അംഗീകരിക്കാൻ കേരളത്തിലെ പുരോഹിതന്മാർ സന്നദ്ധരല്ലാതിരുന്ന കാലത്താണ് കേരളത്തിലെ സലഫി പണ്ഡിതന്മാർ പ്രബോധനയത്നങ്ങൾ ആരംഭിച്ചത്. ശാഫിഇ-അൾഅരീ മദ്ഹബുകളിലെ ഗ്രന്ഥങ്ങളല്ലാത്ത യാതൊന്നും അന്ന് മുസ്ലിമാന്മാർ പ്രമാണമായി സ്വീകരിച്ചിരുന്നില്ല. ദശാബ്ദങ്ങളായി സലഫികൾ നടത്തിയ ത്യാഗപൂർണ്ണമായ പ്രബോധനയത്നങ്ങളുടെ ഫലമായി ബുർആനിന്റെയും സുന്നത്തിന്റെയും പ്രാമാണികത ഇന്ന് ഒരു തർക്കവിഷയമേ അല്ലാതായിട്ടുണ്ട്. സകല അന്ധവിശ്വാസങ്ങളെയും അനാചാരങ്ങളെയും ന്യായീകരിക്കാൻ വേണ്ടി മുസ്ലിമാന്മാർ ബുർആൻ വാക്യങ്ങൾ യഥേഷ്ടം ദുർവ്യാഖ്യാനം ചെയ്യുന്ന അവസ്ഥയാണ് ഇപ്പോൾ നാം കാണുന്നത്. പ്രബുദ്ധരായ മുസ്ലിംകൾ അതിലൊന്നും വഞ്ചിതരാകാത്ത അവസ്ഥ അല്ലാഹുവിന്റെ അനുഗ്രഹത്താൽ ഇപ്പോൾ സംഭവമായിട്ടുണ്ട്. എന്നാലും നിരക്ഷരരും അല്പസാക്ഷരരായ ലക്ഷക്കണക്കിൽ മുസ്ലിംകൾ ഇനിയും അബദ്ധ ധാരണകളിൽ അകപ്പെട്ടുകഴിയുകയാകുന്നു. യാഥാർഥ്യബോധത്തോടെയും യുക്തിദീക്ഷയോടെയും നാം പ്രബോധനയത്നങ്ങൾ തുടർന്നാലേ ആശാഹമായ മാറ്റമുണ്ടാക്കാൻ കഴിയൂ.

